

ВІДЧУЖЕННЯ В ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Віталій Вдовічен,

аспірант кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

На сучасному етапі постає досить болюче питання стосовно того, яку частину національного прибутку можна вилучати за допомогою податків. Зрозуміло, що оскільки ця частка змінюється за умовами часу та місця, то її не можна зафіксувати в чітко визначеному відсотку. На практиці доводиться її вираховувати емпірично, при цьому слід іти не від загальної суми оподаткування до її розподілення, а від досвіду диференціації податків, визначення податкової витривалості окремих груп і прошарків платників до вирахування можливої загальної суми оподаткування. Але теоретична формула, якою необхідно керуватися при вирішенні цього питання, така: розмір вилученої за допомогою податків частки національного прибутку має відповідати відносній важливості потреб, що задовольняються державою, тобто відповідати місцю, яке останні займають поміж інших потреб. Якщо таке розцінювання окремих потреб за ступенем їх важливості для суспільства зроблене правильно, якщо, зокрема, потребам державного управління відведено в ній належне місце без перебільшення і без зменшення їх значення, а тягар оподаткування співвідноситься з цією відносною важливістю потреб державного управління, то можна вважати що оподаткування має здорову економічну основу і відповідає об'єктивним потребам суспільного життя.

Досліджуючи сутність юридичних меж податку, слід приділяти увагу питанню відчуження в податковому праві. Адже на сьогоднішній день досить важко визначити законні межі відчуження майна платників податків. Йдеться про правомірність стягнення певного відсотка з власності громадян державою в особі податкових органів.

Питанням, пов'язаним із поняттям відчуження, виділенням його специфічних ознак, присвячено чимало праць. Певний напрям дослідження відчуження є в працях А. Головістікової, Ю. Дмитрієва [1]. Вони запропонували своє бачення даного явища. В. Лейбін, досліджуючи відчуження, визначив підстави існування останнього та його поняття [2].

Частково розглядали поняття відчуження у своїх працях і такі відомі філософи та правники, як І. Кант [3] та З. Фрейд [4]. Разом із тим ця проблема об'єктом спеціального дослідження ще не була, тим більше в умо-

вах переходу до громадянського суспільства та побудови правової держави. Дослідження вчених у цій галузі носять вузькотематичний або, навпаки, безмежно широкий характер.

Метою цієї статті є з'ясування поняття та сутності відчуження; дослідження того, яким чином відчуження впливає на приватні та публічні інтереси.

Відчуження – феномен, притаманний політичній системі в цілому, перш за все державі та праву, який визначає розвиток цих інститутів, їх деформацію. На сучасному етапі відчуження стало одним із основних факторів політичного та правового життя. Відчуження – це всезагальна універсальна характеристика відношення людини до оточуючого світу й останнього до людини. Історично відчуження виникло з виділенням людини із природи, її відділенням та відособленням спочатку від природного середовища, потім, з виникненням суспільного поділу праці, відособленням однієї особистості від іншої і, відповідно, і груп людей одна від одної.

Слід зазначити, що відчуження – невід'ємна, іманентна характеристика людського існування. Стовідсоткове позбавлення від відчуження неможливе, оскільки людина з народження пов'язана певними відносинами з іншими людьми. А будь-які відносини вже припускають момент відчуження [1, с. 724]. Таким чином, до відомої межі відчуження – це нормальне і неминуче явище. На думку В. Лейбіна, відчуження має реальні об'єктивні підстави в самій суспільній за характером людській діяльності і, відповідно, може розглядатися як нормальна, життєво корисна функція, що, зокрема, свідчить про потенційні здатності людини до відособлення [2, с. 100–101].

Дивним чином в правовому відчуженні діалектично поєднуються дві крайності: прийняття нормативних цінностей та неприйняття нормативної цінності. Конформізм по відношенню до несправедливих законів, які мають до того ж похибки з точки зору юридичної техніки, відчужує індивіда від ідеї права, свідчить про дистрофію правосвідомості, формує хибну правову ідеологію. Все перелічене, безперечно, притаманне сучасним податковим нормам і відповідній викривленій податковій свідомості громадян,

результатом чого є масове уникнення оподаткування. Звичайно, якщо закон, норма збігаються з правом (ідеальне уявлення про норму), тоді об'єктивних причин для відчуження не повинно бути. Сучасна ж права (податкова) свідомість відчужена від права саме тому, що працівники податкових органів змушені діяти в рамках існуючих норм, інколи безнадійно відсталих від вимог сучасності. Разом із тим неприйняття норм права як якихось безумовних для суспільства цінностей свідчить про відчуження індивіда від суспільства і держави, незалежно від того, чи заклопотані несправедливі чи, навпаки, максимально наближені до ідеалу правової справедливості.

Цікава ситуація складається, коли йдеться про участь громадян у політичному та правовому житті держави. Так, етатистська політична й ідеологічна доктрина виходить з того, що держава та громадянське суспільство – це одне й те саме, точніше, держава повністю підкоряє собі сферу приватних інтересів і зв'язків людей у суспільстві. Демократія ж, як відомо, передбачає поділ держави і громадянського суспільства. І цей поділ дзеркально відображається в правах – не випадково вони поділяються на права людини (громадянське суспільство) і громадянина (держава). Це ідеальна схема. Але навіть і в ній виразно присутній присмак обов'язку громадянина неодмінно брати участь у справах держави, якщо навіть у певних випадках це абсолютно безглуздо. Такого роду установка була сформульована майже афористично ще І. Кантом, який писав, що поняття «пасивний громадянин», здається, суперечить дефініції поняття «громадянин взагалі» [3, с. 243].

У радянський період усім відомий відсоток учасників безглузких виборів. В обставинах радянської влади видима активність практично на всі 100 % відповідала зовні ніяк не виявленій політичній апатії. Сьогодні ж, коли залученість громадян у політику та правові процеси значно підвищилася, ступінь реальної, осмисленої, політичної та правової активності не такий і великий. У принципі, якщо «індекс участі» коливається в межах від 50 % до 60 %, то це нормально. Але коли йдеться про «ринкове» суспільство, відчуження і про конформізм, то слід зазначити, що ніщо не долається автоматично. Необхідні дещо інші підходи, більш дієві, ефективні. У випадку, коли індивід дотримується соціальних стереотипів тієї чи іншої соціальної групи, конформізм (як пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил під тиском зовнішніх умов та обставин, усупереч власним переконанням) змушує його поділяти ідеологію групи. Формуванню конформних соціаль-

них стереотипів у свідомості людей сприяють ангажовані владою засоби масової інформації. В результаті відчуження громадянина від політики, правового життя та самостійного мислення посилюється.

Разом із тим відомо, що поведінка маси дає приклади не тільки негативної та неефективної поведінки, а й цілком цілеспрямованої, навіть героїчної: «Моральність маси може бути вищою, ніж моральність її індивідів, і юрба здатна на значну безкорисливість і самопожертву» [4, с. 105–106]. Однак і в цьому випадку масове відчуження подолання відчуження ілюзорне. Тут діє механізм всезагальної ейфорії, основою якої є солідарність і захоплення. Тим більша ця ілюзія, якщо героїзм, радість випливають із масової ідентифікації з харизматичним лідером [1, с. 744].

Специфіка відчуження в праві полягає в тому, що психологічні аспекти нібито відходять на другий план: ми можемо констатувати переважну залежність індивіда від конкретних зовнішніх обставин – законів і правозастосування. Але це видимість. Насправді не можна, звичайно, не враховувати відношення самих громадян до законів, їх внутрішнього стану, зумовленого застосуванням чи незастосуванням правових норм. Недосконалість права несе в собі зерно відчуження. Недостатньо відпрацьована юридична техніка, суперечливість, протиріччя законодавства та приватних інтересів породжує відчуження від права громадян, які, не володіючи ще соціально необхідним мінімумом правових знань, обділені правовою культурою, заражаються правовим нігілізмом. Разом із тим відчуження від недосконалого права компенсується прагненням (і вмінням) обійти закон. У цій ситуації може йтися про неправове суспільство: і «верхи» і «низи» не враховують закон як такий. Одні його погано складають і приймають, інші погано його виконують. Але найнебезпечніше тоді, коли жити за законом неможливо, тобто коли суспільство перебуває в антиправовому стані.

Значно складніше, коли відбувається зламуння недосконалої, але порівняно устояної, ніби «зрозумілої», яка вважалась стабільною, правової (юридичної) системи і перехід не тільки до нової юридичної бази, а й до нового розуміння права. Якщо врахувати, що цей перехідний стан є метаправовим, тобто зачіпає не тільки право, а й політику та економіку, побут населення, податкову систему, то стає зрозумілим, чому в перехідні епохи відчуження посилюється. Тут ми зіштовхуємося із феноменом правової аномії, юридичної дезорганізації, переходу від старої системи права до нової, коли виникає проблема заповнення правового вакууму, передусім проблема адаптації відчуже-

них громадян до цієї ситуації та прийдешнього нового права.

Перехідні ситуації характеризуються і тим, що на практиці діє не стільки старе право, скільки юридичні стереотипи в застосуванні нормативних актів. Переорієнтована на нові правові положення свідомість вступає в конфлікт з цими обставинами правового життя, що збільшує правову апатію, підтримує щойно сформовану довіру до нової правової системи, яка претендує на демократичність і цивілізованість, і в цілому девальвує сприйняття права як цінності [1, с. 748].

Основним і ефективним фактором у цій ситуації є конституційне встановлення меж державної влади, меж її правового втручання в життя суспільства, збільшення кількості доброякісних конституційних норм прямої дії. На жаль, на практиці ми зіштовхуємося не з укріпленням таким чином усіх трьох гілок влади, не із збільшенням ефективності владних механізмів, а з посиленням владно-репресивних, квазіправових важелів, із тенденцією до навмисного порушення фундаментальних норм конституційного, фінансового та інших галузей права.

На сучасному етапі юридичні межі податку і податок зокрема, що сприяють політичному та правовому зміцненню, повинні бути орієнтовані на індивіда, захищати його, представляти і демонструвати його інтереси. Індивід повинен бути початковою точкою відліку. Це раз зазначимо, що ідея права, ідея податку виходить із людського існування і пов'язана не стільки з інтересами держави, скільки з інтересами особистості.

В історії державі завжди надавалося перебільшене значення, так що право було переважно державницьким, авторитарним, репресивним, гнітючим, регламентувало всі сторони людського життя, у тому числі ті, в які держава за визначенням ніби не могла втручатися. Це також стосується і податків як важливого елемента держави. Людині в такому випадку відводилася другорядна роль, і саме тому вона була відчужена в правовому розумінні.

В сьогоденній ситуації право повинно бути повністю очищене від домінуючої державної ідеології соціалістичного та іншого етатизму. Так звана державність лише зовнішньо патріотична, насправді вона антигуманна, шовіністична і врешті-решт – антинародна. Це гранична форма політичного відчуження держави від людини, протиставлення влади індивіду, грубого підпорядкування людини державі.

Цивілізовано-правова держава повинна цікавити громадянина настільки, наскільки вона офіційно візує закони і тим самим надає громадянину права. Ці суб'єктивні права, як

і загальні «правила гри» (з державою та з іншими громадянами), повинні бути стабільні, судово-захищені, добре відомі громадянину. І не в тому розумінні, що поведінка громадянина повинна бути конформною і бездумно законослухняною. Вона повинна бути правовою, активною, законослухняною, такою, що базується на рівному партнерстві з державою.

Законослухняна частина населення зіштовхується з обмеженими можливостями реалізації своїх інтересів легальними засобами. Правомірні цілі все частіше потребують нелегальних способів їх досягнення через неефективність офіційних інструментів соціального контролю (законодавства, правоохоронних механізмів та органів), їх криміналізацію. Тому законно протистояти кримінальній агресії (як «зверху», так і «знизу») громадяни не можуть. Звідси «компроміс»: реалізація (поки що) законних інтересів через ухилення від податків, не виплата зарплат, неплатежі тощо. В результаті офіційно держава генерує неправомірну поведінку і свідомість конфіскаційними податками, квазіпенітенціарною системою, інквізиційним слідством, репресивними діями каральних поліцейських утворень. Все це зумовлює всезагальний антиправовий нігілізм влади та людини, держави та громадянина [1, с. 754].

Висновок

Стабільність починається там, де визначені межі втручання держави в приватне життя. Саме встановлення певних кордонів у відносинах між державою і приватним суб'єктом, дає останньому права і можливості реалізувати свої інтереси. У той самий час держава також отримує можливість чітко прогнозувати подальший розвиток економіки та суспільства в цілому. Що стосується податкової системи, то межі формують таку картину, в якій суб'єкт має можливість повністю задовольнити свої приватні інтереси без максимального втручання держави і надати останній ту частку власності, яка не буде вважатися надобтяжливою та конфіскаційною, що дуже важливо для свідомості платника податків.

Література

1. Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права. – М., 2005.
2. Лейбин В. Проблема отчуждения сквозь призму перестройки // Коммунист. – 1990. – № 6.
3. Кант И. Собр. соч.: В 6 т. – М., 1965. – Т. 4, ч. 2.
4. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «я» // Диалог. – 1990. – № 12.

